

Lars Tønder

Klimaborgerting, bæredygtighed og demokratisk fornyelse i en antropocæn verden

Denne artikel bidrager til forskning om bæredygtighed i en tid, hvor det menneskelige og det ikkemenneskelige er mere sammenfiltret end nogensinde før. Artiklen fokuserer på det danske klimaborgerting, som på den ene side fremstår som en reel fornyelse, der sætter klimaet først, men som på den anden side er underlagt et menneskecentreret perspektiv, der risikerer at undergrave muligheden et bæredygtigt samfund. Artiklen undersøger spændingen mellem disse to tendenser med udgangspunkt i diskussioner om det antropocæne og dennes betydning for demokrati og det politiske. Artiklen er særligt interesseret i at undersøge, hvordan demokratiske innovationer som et klimaborgerting lader det ikkemenneskelige komme til orde – fx ved at inddrage dyr og planter i den deliberative proces – og på den måde bidrager til en reel økologisering af den demokratiske samtale. Artiklen sammenholder denne mulighed med resultaterne fra forskningsprojektet ”Democratic innovations in a green transition”, der gennem de seneste tre år har fulgt det danske klimaborgerting tæt gennem kvalitative og kvantitative undersøgelser. Artiklen bruger resultaterne fra undersøgelserne til at vise, at det danske klimaborgertings potentiale forblev uforløst, og at det på den måde fremstår som en prisme for et mere generelt problem: at klimapolitikken udvikles og besluttet gennem demokratiske-institutionelle rammer, som ikke flugter med de ændrede menneske-natur-forhold, der gør sig gældende i en antropocæn verden.

Nøgleord: demokrati, klima, det antropocæne, mere-end-menneskeligt, borgerting, deliberation

Det danske nationale klimaborgerting, der af mange anses som en fiasko på grund af sin manglende indflydelse på regeringens og Folketingets beslutningsproces, er fortsat det eneste reelle forsøg på at gentænke de demokratiske-institutionelle rammer for Danmarks samlede klimapolitik. Klimaborgertinget blev introduceret i 2019 som en del af den politiske aftale om klimaloven, hvor især Alternativet ønskede en højere grad af folkelig deltagelse gennem nye former for deliberativt demokrati. Klimalovens forligsparter accepterede dette, og med udgangspunkt i erfaringer fra især Frankrig og England kastede Klima-, Energi- og Forsyningsministeriet, i samarbejde med Teknologirådet, sig ud i

at udvikle et passende format. Resultatet blev 99 tilfældigt udvalgte borgere, som på en række demografiske parametre – køn, alder, uddannelse, bopæl og indkomst – udgjorde et repræsentativt udsnit af den danske befolkning. Klimaborgertinget mødtes første gang i oktober 2020 og udgav sin sidste rapport i marts 2022. I den mellemliggende periode brugte medlemmerne op mod 200 timer på møder og samtaler, hvor de dels blev introduceret til forskningsbaseret viden om klimaforandringer og disses konsekvenser for samfundet, dels brugte denne viden til at formulere anbefalinger til regeringen og Folketinget om nye klimapolitiske tiltag. Blandt andet en forhøjet CO₂-afgift, mindre animalsk produktion, støtte til offentlig transport, grøn uddannelse, udvikling af lokale energifællesskaber samt folkeoplysning om klimaforandringer og borgernes fælles ansvar for en bæredygtig fremtid.

I stedet for at analysere de specifikke grunde til, at disse anbefalinger ikke fik den politiske indflydelse, som arbejdet bag dem syntes at retfærdiggøre,¹ er formålet med denne artikel at træde et skridt tilbage for analysere, hvad klimaborgertinget er et udtryk for, og hvad dets potentiale er – ikke alene i forhold til spørgsmål om repræsentation og deltagelse, men også i forhold til de mere grundlæggende udfordringer, som klimaforandringerne stiller demokratiet og det politiske system over for. Analysen tager udgangspunkt i en erkendelse af, at menneskenes påvirkning af klimaet og de underliggende økosystemer samlet set er blevet så vidtrækkende, at det ikke længere er muligt at opretholde det traditionelle skel mellem menneske og ikkemenneske – kultur og natur – som meget samfundsvidenskabelig tænkning bygger på (Dryzek og Pickering, 2018; se Tønder, 2020: kapitel 2 for uddybning). Min tese er i forlængelse heraf, at klimaforandringerne fordrer en økologisering af politik- og demokratibegreberne – altså en begrebsliggørelse der fremhæver sammenfiltringerne af det menneskelige og det ikkemenneskelige – og at dette stiller det danske klimaborgerting i et nyt og mere retvisende lys. På den ene side skal klimaborgertinget ses som en kritik af det eksisterende demokratiske system, som ikke har den samme legitimitet som før, og som derfor må reformeres via nye inddragelsesformer. På den anden side skal klimaborgertinget også ses som værende fanget i mange af de samme grundantagelser, som det politiske system, det prøver at supplere eller erstatte, er hæmmet af, hvorfor dets inddragelsesformer ikke fremmer den økologisering af demokratiet, som klimaforandringerne ellers synes at fordrer. Dobbelttheden i denne situation gør klimaborgertinget til en prisme for et generelt problem: At klimapolitikken udvikles og besluttet gennem demokratiske-institutionelle rammer, der ikke fremmer en selvkritisk refleksion af deres egen rolle i de problemer, de forventes at behandle og omsætte til handling.

Artiklen er inddelt i tre hoveddele. Først introduceres, udbygges og nuanceres debatten om en ny geologisk tidsalder – den antropocæne – for at vise, hvordan og i hvilken grad klimaforandringerne fordrer en økologisering af politik- og demokratibegreberne. Dernæst følger en diskussion af det danske klimaborgering med fokus på dets potentiale for demokratisk fornyelse og de problemstillinger, der følger i kølvandet på dette potentiale, herunder en manglende inddragelse af den ikkemenneskelige verden. Herefter perspektiveres der til eksplicitte forsøg på at inddrage denne del af verden i rammesætningen af klima og bæredygtighed. Afslutningsvis følger en kort konklusion, som samler artiklens hovedpunkter.

Det antropocæne: en økologisering af politik og demokrati?

Sammenhængen mellem menneskeskabte klimaforandringer og fremkomsten af en ny geologisk tidsalder kaldet det antropocæne er efterhånden mere end 20 år gammel. Sidstnævnte blev for alvor sat på dagsordenen i 2000, da Paul Crutzen (en kemiker) og Eugene Stoermer (en marinbiolog) konkluderede, at klimaforandringerne var blevet så gennemgribende, at det ikke længere er muligt at forstå jordens økosystemer uden også at inddrage menneskenes indflydelse på disse. Af den grund foreslog Crutzen og Stoermer ”det antropocæne” som betegnelse for en ny epoke i jordens historie: ”menneskehedens centrale rolle i geologi og økologi [gør det rimeligt] at bruge betegnelsen ’antropocæn’ for den nuværende geologiske epoke” (2000: 17; min oversættelse). Forslaget blev efterfølgende genstand for adskillige diskussioner. Blandt andet nedsatte Den Internationale Strategifiske Komite (ICS) i 2009 en arbejdsgruppe, som fik til opgave at undersøge, hvorvidt der kunne være tale om en egentlig ny geologisk epoke. Efter mere end 10 års undersøgelser foreslog arbejdsgruppen, at starttidspunktet kunne placeres lige efter afslutningen på Anden Verdenskrig (McCarthy et al., 2023), hvilket efterfølgende blev forkastet af andre geologer for ikke at være tilstrækkeligt dokumenteret (Witze, 2024). Dette mildnede dog ikke debatten. Som Colin Waters, der var formand for den oprindelige arbejdsgruppe, udtalte til *The Guardian* i et interview 7. marts 2024: ”[Arbejdsgruppen] står fuldt ud bag sit forslag, som viste ud over enhver rimelig tvivl, at Jordsystemet ligger uden for de relativt stabile mellemistider [og] at ændringerne er irreversible” (min oversættelse).

Diskussioner af det antropocæne har også præget human- og samfundsvidenskaberne (se Bubandt, 2021 for et overblik). Fra et økomarxistisk perspektiv har Alf Hornborg og Andreas Malm (2014) kritiseret Crutzen og Stoermer for ikke alene at tilsidesætte, hvordan forskellige befolkningsgrupper har et differentieret ansvar for klimaforandringerne, men også at overse den egentlige

årsag til disse forandringer, nemlig kravet om økonomisk vækst og den kapitalistiske produktionsmådes betydning. Begge dele har fået Hornborg og Malm til at foreslå en alternativ betegnelse – det kapitalocæne – som de mener kan tidsfæstes samtidig med industrialiseringens og kapitalismens fremkomst (se også Malm, 2016). En anden vigtig kritik kommer fra STS (*science and technology studies*) og nymaterialismen, hvor samfundsteoretikere som blandt andre Bruno Latour og Donna Haraway har påpeget det menneskecentrede udgangspunkt, der næsten per definition er indbygget i begrebet om det antropocæne. Ifølge Haraway overser diskussionen om det antropocæne, hvordan klimaforandringerne ikke alene er menneskeskabte, men også accentuerer og intensiverer det, som nok altid har været tilfældet, men som det alligevel har været muligt at tilsidesætte på grund af sidste mange århundreders relativt stabile klima: den grundlæggende sammenfiltrering af menneskelige og ikkemenneskelige liv (Haraway, 2016: 46; se også Latour, 2017). Haraway ser tilsidesættelsen af disse sammenfiltreringer som et afgørende problem, da det fastholder mennesket som den mest centrale aktør og derved umuliggør en reel økologisk verdensforståelse. Af samme grund foreslår hun et alternativt begreb, chthulucæn fra det græske *chthonic*, som betyder ”undergrund” (Haraway, 2016: 2).

Selvom begge kritikker er vigtige for en fyldestgørende forståelse af udfordringerne, der følger i kølvandet på de menneskeskabte klimaforandringer, betyder det ikke nødvendigvis, at vi skal forkaste selve begrebet om det antropocæne (se Tønder, 2020: kapitel 1 for en tidligere version af dette argument). I stedet drejer det sig om at nuancere og udvide begrebet således, at det kan rumme de blinde vinkler, som økomarxismen og STS/nymaterialismen påpeger. På den ene side er det indiskutabelt, at klimaforandringerne er menneskeskabte, og at dette må indgå som et centralt element i diskussioner af både årsager til og svar på behovet for en ny politik- og demokratiforståelse. På den anden side er det lige så indiskutabelt, at ansvaret for klimaforandringerne ikke er ligeligt fordelt på tværs af befolkningsgrupper, og at vi samtidig heller ikke kan opfatte mennesker som adskilte fra klodens andre arter og livsformer. Begge erkendelser synes åbenlyst rigtige, hvorfor det er i spændingsfeltet mellem dem, at vi må danne os en mere nuanceret tilgang til debatten om det antropocæne.

En måde at gøre dette på er at se det antropocæne som et udtryk for en intensivering af de sammenfiltreringer af menneskeligt og ikkemenneskeligt liv, som givetvis altid har været til stede, men som de sidste mange tusinde års relativt stabile klima har gjort det muligt at tilsidesætte i forståelsen og analysen af stats- og samfundsformer. Det antropocæne markerer i den forbindelse overgangen til en ny situation, hvor en sådan tilsidesættelse ikke længere er mulig, og hvor det derfor heller ikke længere er muligt at forestille sig forandringer i enten det

menneskelige eller det ikkemenneskelige, uden at det ikke også påvirker og forandrer betingelserne for den anden. Hvordan dette kommer til udtryk i en given situation, vil altid afhænge af de konkrete-kontekstuelle forhold. En ting står dog fast: Sammenfiltringerne af det menneskelige og det ikkemenneskelige er det ontologiske start- og slutpunkt for samfundsanalyser i det antropocæne. Snarere end at se menneske og ikkemenneske som forskellige kategorier, må vi anskue dem som en integreret del af en og samme verden.

Denne forståelse kan med fordel udbygges ved at se det antropocæne som en opfordring til at gentænke begreber som demokrati og politik. Et godt sted at starte vedrører kredsen af relevante aktører i den demokratiske beslutningsproces. Store dele af den almindelige demokratiteori prøver at afgrænse denne kreds til de mennesker, som bliver påvirket af en given beslutning – det såkaldte ”alle-berørte-princip” (Dahl, 1989: 120).² Dette princip har fået avanceret grøn samfundsteori til at konkludere, at vi også må anskue planter, dyr og andre former for ikkemenneskeligt liv som berørte – og derfor relevante – aktører i demokratiet (se fx Eckersley, 2006). Dette synes helt naturligt givet de kvalitative forandringer i menneske-natur-forholdet, som de menneskeskabte klimaforandringer stiller os over for. Spørgsmålet er dog, om det er tilstrækkeligt at anse planter, dyr og andre arter som ”berørte”, da det ikke nødvendigvis gør dem til egentlige deltagere i beslutningsprocessen, men snarere kan bruges til at fastholde menneskene som den handlende kraft. Netop fordi det antropocæne ikke tillader os at skelne mellem menneske og ikkemenneske, er det ikke tilstrækkeligt at se planter, dyr og andre dele af jordens økosystemer som et passivt baggrundstæppe, der nok er berørte af menneskenes beslutninger, men som ikke selv responderer på disse beslutninger og på den måde er en del af beslutningsprocessen. For at undgå denne fejlslutning må vi se det antropocæne som en anledning til at økologisere demokratiets medlemsskare, dets *demos*, så det inkluderer naturens ”medlemmer” på lige fod med menneskene. Hvordan en sådan udvidelse kan og skal institutionaliseres, er et vigtig og vanskeligt spørgsmål (se fx Büscher, 2022). Som vi skal se senere i artiklen, findes der dog en række forsøg, som på praktisk og/eller teoretisk vis prøver at vise en vej frem.

Inden vi kommer så langt, er det dog værd at uddybe, hvad det vil sige at anskue det ikkemenneskelige som en aktiv deltager i beslutningsprocesserne, og dermed også, hvad en økologisering af demokratiets *demos* reelt betyder. Som jeg har argumenteret for andetsteds (Tønder, 2020), betyder forandringerne i menneske-natur-forholdet, at selve aktørbegrebet må forstås som en sammenfiltrering af menneskelige og ikkemenneskelige kræfter, der tilsammen gør det muligt for en aktør at handle i en given situation. Et ”menneske” er således ikke blot et socialt væsen underlagt forskellige historiske, kulturelle,

politiske og økonomiske forhold, men er også en integreret del af jordens mange økosystemer, herunder mikrobers livscyklusser (Pedersen, 2019), planters og dyrs migrationsmønstre (Tsing, 2015), temperatur- og vandstandsstigninger (Steffen et al., 2018) og meget andet. Noget lignende gør sig gældende for et ”ikkemenneske”, som nok er underlagt sin egen arts betingelser for agens, men som også – som klimaforandringerne om noget er et tegn på – er en integreret del af menneskenes mangeartede samfundsformer (Gilbert, 2020). Konsekvensen af dette er ikke nødvendigvis, at mennesker og ikkemennesker er lige magtfulde. Pointen er snarere, at det ikke længere er meningsfuldt at tale om ”mennesker” og ”ikkemennesker” som separate aktører, der er underlagt sine egne betingelser for agens, og som derfor ikke er en del af den samme aktørkreds. En sådan konklusion understøttes af de mange sammenfiltringer, som Haraway og Latour fremhæver i deres respektive bidrag til diskussionen om det antropocæne, og betyder – som allerede anført – at demokratiets demos må økologiseres for at give plads og stemme til planter, dyr og andre dele af jordens økosystemer. Med andre ord: Ligesom demokratiet op gennem de seneste to tusinde år er blevet gradvist udvidet til at inkludere flere og flere kategorier af mennesker, betyder vor tids klimaforandringer, at demokratiet endnu en gang må udvides til nu også at inkludere det ikkemenneskelige liv.

I forlængelse heraf følger behovet for en ny begrebsliggørelse af det politiske. I modsætning til både liberale og radikale politikbegreber – hvor politik defineres enten som et afgrænset emneområde (Rawls, 1993) eller som en grundlæggende antagonisme mellem ven og fjende (Schmitt, 2007) – fordrer det antropocænes overskridelse af det traditionelle skel mellem det menneskelige og det ikkemenneskelige en gentænkning af det politiske som en allestedsnærværende mediering, der ikke alene formgiver sammenfiltringerne af menneskeligt og ikkemenneskeligt liv, men også – qua denne formgivning – angiver sammenfiltreringernes position i relation til andre sammenfiltringer. Fra dette perspektiv er det politiske gjort *af* sammenfiltringerne, uden at det kan reduceres til én bestemt sammenfiltrering. Denne pointe er vigtig, fordi den placerer politikbegrebet i en økologisk kontekst, hvor der ikke skelnes mellem det menneskelige og det ikkemenneskelige, og fordi den samtidig er med til at understrege begrebets kreative dimension, som i andre bidrag enten tilsidesættes (som i det liberale politikbegreb) eller ophøjes til et abstrakt princip uden et konkret-materielt indhold (som i det radikale politikbegreb). Begge strategier overser således, hvordan agens i det antropocæne fordeles på tværs af det menneskelige og det ikkemenneskelige, og hvordan denne fordeling af agens stiller nye krav til vores analyse af det politiske. Ikke alene er det nødvendigt at forstå sammenfiltringerne indefra – hvordan de medieres og positioneres – det er også nødvendigt

at forstå, hvilke muligheder de skaber og med hvilke konsekvenser. Det sidste er særlig vigtigt i forhold til diskussionen af, hvilke sammenfiltringer der er bæredygtige, og hvilke der ikke er det.

Som delkonklusion kan vi altså sige, at en nuanceret forståelse af det antropocæne kan bidrage til den nødvendige økologisering af demokrati- og politikbegreberne, hvilket samtidig gør det muligt at forstå de institutionelle rammer for bæredygtighed og klimapolitik i et nyt og mere retvisende lys. Med Haraways berømte ord handler det om at "blive i besværet" (2016: 1) og dermed anerkende de mange sammenfiltringer, der gennemsyrrer forholdet mellem det menneskelige og det ikkemenneskelige. Det er med den ambition in mente, at vi nu kan begynde analysen af det danske klimaborgerting.

Det danske klimaborgerting som demokratisk innovation

Begrundelsen og motivationen for klimaborgertinget resonerer med to retninger inden for nyere demokratiteori: teorier om deliberativt demokrati (Dryzek et al., 2019) og forskningsområdet "demokratisk innovation" (Smith, 2009). Begge retninger indeholder en betydelig bekymring for, at det nutidige liberale demokrati er i krise, fordi stadig flere befolkningsgrupper føler sig marginaliseret i forhold til magtelisten, og fordi traditionelle organisationer, fx politiske partier og interesseorganisationer, samtidig oplever faldende medlemstal.³ Teorier om deliberativt demokrati og demokratisk innovation ser disse tendenser som grunde til at eksperimentere med nye politiske institutioner, der dels bruger alternative former for inddragelse, dels udbreder demokratiet til policyområder, der traditionelt ikke har været genstand for offentlig debat (Elstub og Escobar, 2019: 11; se også Landemore, 2020). Borgertingskonceptet fremstår i den sammenhæng som en særlig interessant innovation, da den ikke alene bygger bro mellem civilsamfundet og det formelle politiske system, men også kombinerer principper om autonomi, konsensus og vidensbaseret dialog med lodtrækning som mekanisme til at sikre et demografisk repræsentativt udsnit af befolkningen (Reuchamps, Welp og Vrydagh, 2023; Mulvad og Popp-Madsen, 2021). Målet med et borgerting er således ikke blot at identificere og videreformidle eksisterende interesser, men også at skabe en fælles forståelse, der kan styrke den kollektive handlekraft samt udbygge det individuelle ejerskab til fælles beslutninger. Et borgerting, herunder et klimaborgerting, fremstår på den måde som noget andet og mere end et afgrænset eksperiment for nogle få udvalgte borgere. Ud over at afspejle den samlede befolkning er borgertinget *også* sat i verden for at vise, hvordan man kan udvikle en fælles forståelse af udfordringer og løsninger på tværs af eksisterende demografiske og socioøkonomiske skel.⁴

Det danske nationale klimaborgerting fulgte i al væsentlighed denne forståelse af demokratisk innovation. Ud over et fælles ønske blandt partierne bag klimaloven om øget inddragelse af borgerne for at sikre input og opbakning til policyimplementeringen (se Jensen, 2024 for uddybning), var klimaborgertinget kendetegnet ved lodtrækning baseret på demografiske kriterier samt en vidensbaseret dialog, hvor medlemmerne blev introduceret til dilemmaer og muligheder baseret på input fra forskningsverdenen, interesseorganisationer og andre aktører med relevant praksiserfaring (se <https://tekno.dk/project/det-danske-klimaborgerting/> for et overblik over processen). Teknologirådet, som stod for udformning og afholdelse af klimaborgertinget, inddelte medlemmernes dialog i tre faser: observation, vurdering og evaluering, også kaldet OVA. OVA-opdelingen udgjorde selve kernen i klimaborgertingets deliberative proces – hvert emne blev behandlet ved at følge de tre faser – og blev derved afgørende for medlemmernes evne til at omsætte viden om klimaforandringer til handlingsorienterede anbefalinger. Særligt tre aspekter er værd at fremhæve. For det første at klimaborgertingets deliberation blev underlagt en lineær tidslighed, hvor indsamling af viden (observation) kom før dømmekraft (evaluering), og hvor selve dialogen altid havde et endegyldigt mål: at formulere en eller flere anbefalinger. For det andet at klimaborgertingets medlemmer blev rammesat som potentielle eksperter, der nok havde mindre viden end de ”rigtige” eksperter, men som alligevel kunne forventes at lave kvalificerede afvejsninger (vurdering). Og for det tredje at klimaborgertingets forståelse af selve kernen i dets arbejde – klima og de menneskeskabte klimaforandringer – blev defineret ud fra et ideal, hvor mennesker har forrang, og hvor det ikkemenneskelige fremstår som en vigtig, men tavs eller ligefrem stum samtalepartner.

Set fra et antropocænperspektiv rummer disse tre aspekter kimen til den dobbelthed, som jeg fremhævede i indledningen: at klimaborgertingsidéen både er et udtryk for et presset demokratisk system, som prøver at korrigere sig selv indefra, og en potentiel åbning til en økologisering af klimapolitikens institutionelle rammer, som dog forbliver uudnyttet, hvis ikke ligefrem afvist. I det følgende prøver jeg at uddybe hver af disse tendenser, og hvordan samspillet mellem dem kan være med til at forklare klimaborgertingets manglende indflydelse.

Det interne *korrigendum* består først og fremmest i forsøget på at inddrage borgerne i selve policyformuleringen, hvilket giver dem en langt mere aktiv rolle end blot at afgive en stemme i forbindelse med et valg. Den samskabende inddragelse bunder ikke alene i et ønske om at udvide deltagelsesmulighederne, men også i en erkendelse af, at klimaudfordringerne – og de underliggende sammenfiltringer af menneskelige og ikkemenneskelige livsformer – er blevet

så komplekse og omfattende, at det eksisterende politiske system ikke længere har evnen til at skabe de nødvendige adfærdsændringer på egen hånd. Således udtalte daværende Klima-, Energi- og Forsyningsminister Dan Jørgensen (S) ved åbningen af det første møde i klimaborgertingen 24. oktober 2020: ”Det vi [regeringen] beder jer [klimaborgertingen] at diskutere er, hvad gør vi så? Hvordan tackler vi de store dilemmaer og udfordringer, der ligger i at lave denne her grundlæggende transformation?”⁵ Klimaborgertingens evne til at imødegå denne opgave understreges af dets mange anbefalinger, som på alle områder går videre end det, Folketingets partier hidtil har kunnet blive enige om. Denne tendens til at fremme mere vidtgående forslag genkendes fra andre nationale klimaborgerting (Boswell, Dean og Smith, 2023) og understreger de demokratiske innovationers evne til at overskride det ofte fremførte – men typisk falske – valg mellem et stærkere demokrati og et effektivt modsvar til klimakrisen (Lindvall og Karlson, 2023). Ikke alene er der evidens for, at deltagere i et klimaborgerting bliver mere løsningsorienterede og på den måde mere pragmatiske (Hobson og Niemeyer, 2012), de tager også ejerskab til løsningerne og bliver derved forpligtet til ændringer på både det individuelle og det kollektive niveau (Jensen, Langkjær og Tønder, 2021).

Klimaborgertingens manglende mandat, som har betydet, at det fortsat er usikkert, om anbefalingerne overhovedet har haft nogen indflydelse på den danske klimapolitik, er i lyset af disse aspekter et tegn på andet og mere end manglende vilje hos regeringen og Folketingets partier til at lytte til deres egne borgere. Mere grundlæggende er der tale om et politisk system, som endnu ikke fuldt ud har omsat de ændrede betingelser for politik og demokrati til en ny organisering af magt og autoritet (se også Tønder, 2020: kapitel 5), og som på den måde holder fast i en mere traditionel verdensforståelse på trods af de forandringer, som det antropocæne (med de modifikationer som jeg allerede har fremhævet) er et udtryk for. Skismaet er et ofte overset tema i diskussioner om demokratiske innovationer såsom et klimaborgerting (se dog Asenbaum, 2022). På den ene side opstår disse innovationer som forsøg på at løse de fejl, som det politiske system finder hos sig selv. Det kan fx være lav deltagelse, manglende repræsentativitet og vigende tillid til politikere. På den anden side er innovationerne bundet til et politisk system, som forsøger at opretholde sig selv ved at reducere de ændrede betingelser for politik og demokrati til et afgrænset problememne, som kan løses uden grundlæggende forandringer i selve systemet. Det *korrigendum*, som fx et klimaborgerting er et udtryk for, forbliver således uforløst. Snarere end at skabe fornyet tro på demokratiet bliver de demokratiske innovationer et vidnesbyrd om dets manglende relevans i en verden præget af konflikter og uoverstigelige problemer.⁶

I selve klimaborgertinget kommer denne oplevelse af at være uforløst til udtryk på to områder: (1) klimaborgertingets interne deliberation og (2) klimaborgertingets ”tidslighed”, dvs. dets forståelse af tid. For så vidt angår det første område, er det påfaldende, hvor lidt selve klimaet blev italesat eller kom til orde i klimaborgertingets samtaler. Samtalerne startede typisk med et eller flere ekspertoplæg, hvor klimaforandringerne blev kvantificeret i form af grafer, modeller og tal, som efterfølgende blev gjort til genstand for en instrumentel løsning i form af enten adfærdsregulering (fx en øget CO₂-skat) eller nye teknologier (fx elektrificering af transportsektoren). Resultatet var en eksternalisering af klimaet, hvorfor samtalerne forblev en gentagelse af det eksisterende demokratis menneskecentrerede perspektiv. Med den danske antropolog Cecilie Rubows ord kan man sige, at klimaborgertingets medlemmer blev fastholdt som ”indendørsmennesker”, der mestendels oplever naturen indefra – fra deres stuer eller biler – og som kun sjældent erfarer, hvordan de selv tilhører ”komplekse økosystemer ... [og derfor er] grundigt vinklet ind i samarbejder med planter, dyr og mineraler” (2022: 23-24). Medlemmerne af klimaborgertinget gav på forskellige tidspunkter udtryk for deres egen skepsis over for dette, fx i forbindelse med samtalerne om landbrug (egne observationer 13. januar 2021) og livsstil (egne observationer 25. januar 2021). Selve processen var dog designet således, at de mere-end-menneskelige erfaringer og oplevelser ikke blev inddraget aktivt i samtalen. På intet tidspunkt blev ikkemenneskelige aktører inddraget som aktive medborgere, og på intet tidspunkt blev medlemmerne af klimaborgertinget konfronteret med klimaforandringerne på andet end et intellektuelt-kognitivt niveau som noget, der skulle forstås, men ikke (nødvendigvis) opleves.

Denne begrænsning af klimaborgertingets evne til at imødegå de forandringer, som det antropocæne er et udtryk for, går igen i forhold til klimaborgertingets tidsforståelse. Som allerede anført var samtalerne (pga. OVA-processen) tilrettelagt således, at man lineært-kronologisk gik fra indsamling af viden til vurdering af denne viden for til sidst at udforme anbefalinger til handling. Tidsforståelsen var samtidig karakteriseret ved en oplevelse af, at tiden i en verden presset af klimaforandringer på en og samme gang er knap og langtrukken, at det på en og samme tid er vigtigt at handle hurtigt og samtidig at tage sig god tid til at overveje mulige løsninger (se fx citatet ovenfor fra Klima-, Energi- og Forsyningsminister Dan Jørgensens åbningstale). Denne tidsforståelse resonerer med dele af det antropocæne, som også er karakteriseret ved opblødning og/eller komprimering af skellet mellem den lange tidslighed, som karakteriserer jordens historie, og den relativt korte tidslighed, som vi finder hos menneskene og lignende arter (Shoshitaishvili, 2021). Samtidig er det antropocæne dog også karakteriseret ved en ikkelineær tidslighed, hvor små ændringer

et sted giver store forandringer et andet sted, og hvor selvforstærkende processer som fx stigende vandstande skaber en dominoeffekt, der hverken kan forudsiges eller rulles tilbage. Klimaborgertingets manglende evne til at indarbejde dette forhold kan i sig selv forklare, hvorfor dets potentiale for en økologisering af klimapolitikens institutionelle rammer forbliver uforløst. Som den amerikanske politiske teoretiker William Connolly har fremhævet, fordrer klimaforandringerne en politisk organisering, som er orienteret mod en ”ujævn række af tidsmæssige processer”, og som derfor indarbejder en opmærksomhed på ”tippepunkter”, ”selvorganiserende processer” og ”kvantespring” (Connolly, 2017: 33, 32, 111; egen oversættelse). På grund af den lineære OVA-tilrettelæggelse af klimaborgertingets deliberative proces var en sådan organisering aldrig en reel mulighed.

Problemstillingerne, som her er fremhævet, genfindes i mange andre klimaborgerting (se fx Machin, 2023; Ejsing, Veng og Papazu, 2023), og samlet set kan vi derfor sige, at de to områder, hvor det danske klimaborgertings potentiale forbliver uforløst – intern deliberation og tidslighed – understreger pointen om politik og demokrati i en verden præget af menneskeskabte klimaforandringer. Givet denne verdens intensivering af sammenfiltreringerne på tværs af det menneskelige og det ikkemenneskelige må den institutionelle rammesætning af klimapolitikken udbygges gennem en økologisering af både demokratiet og det politiske, som i begge tilfælde understøtter inklusion af det ikkemenneskelige i beslutningsprocesserne og anerkender den udvidede – og mere uforudsigelige – tidslighed, der karakteriserer forholdet mellem menneske og natur i det antropocæne. Uden en sådan inklusion og anerkendelse vil klimapolitikens institutionelle rammer – dets forståelse af aktører, magt og organisering – fortsat være en del af det problem, som også ramte klimaborgertinget: at klimapolitikken udvikles og besluttet gennem et sæt af procedurer og institutioner, der ikke fremmer en selvkritisk refleksion af deres egen rolle i de problemer, de forventes at behandle og omsætte til handling. På det normative niveau ses denne begrænsning i det menneskecentrerede perspektiv, som ikke tillægger det ikkemenneskelige samme betydning og agens som det menneskelige. På det praktiske-instrumentelle niveau ses begrænsningen i forestillingen om, at vejen til et bæredygtigt samfund er lineær, og at det er muligt at styre processen via en hierarkisk organisering af klimapolitikken.

En anden måde at sige dette på er, at demokratiske processer (og det politiske system mere generelt) i en antropocæn verden må inddrage klimaforandringer og natur som aktive og handlekraftige aktører i det politiske system. En sådan inddragelse er nødvendig, for at diskussioner om bæredygtighed og klimapolitik kan resonere med konteksterne, inden for hvilke deres underliggende dy-

namikker opererer, og dermed opnå både effektivitet og legitimitet. Skematisk kan problemstillingen (og dens indbyggede antagelser) fremstilles på følgende vis, hvor det antropocæne betegner en økologisering af politik og demokrati, og hvor det holocæne betegner den traditionelle forståelse af disse begreber, hvor klimaforandringer og natur ikke anses som aktive aktører.⁷

	Politik og demokrati i den holocæne verden	Politik og demokrati i den antropocæne verden
Demos	Menneskecentreret	Mere-end-menneskelig
Tidslighed	Lineær-progressiv	Ikkelineær-cyklisk
Organisering	Hierarkisk-autoritativ	Medierende-åben

Spørgsmålet, som denne opstilling rejser, er naturligvis, om det overhovedet er muligt at forestille sig en rammesætning af klimapolitikken, som rækker ud over det rent menneskelige. Inden for området ”demokratisk innovation” er dette endnu ikke et veludviklet tema på trods af flere forsøg på at inddrage debatter inden for geopolitik (Eckersley, 2017) og *earth system governance* (Dryzek og Stevenson, 2011). En mulig grund til, at forsøget endnu ikke er lykket, er, at det bygger på antagelsen om en særlig form for ”refleksivitet” – det som John Dryzek og Jonathan Pickering beskriver som evnen til at ”lytte og svare på signaler fra jordsystemet” (2018: 18; egen oversættelse). Uden en mere fyldestgørende fremstilling af denne form for refleksivitet synes den umiddelbart at fastholde et menneskecentreret perspektiv, hvor demokratiet og det politiske decentrerer sig selv ved at bekræfte det særligt menneskelige: evnen til at være refleksiv (se især Dryzek og Pickering, 2018: 35). Ikke alene synes denne konklusion ulogisk; den tilsidesætter selve udgangspunktet, at det er politisk og demokratisk nødvendigt at skabe en ny og mere inkluderende forståelse af forholdet mellem det menneskelige og det ikkemenneskelige.

Veje mod et mere-end-menneskeligt demokrati

For at undgå denne konklusion foreslår jeg en anden vej, der supplerer og udvider Dryzek og Pickerings bidrag med input fra STS og nymaterialisme, som begge tilskriver agens til den ikkemenneskelige del af verden, og som derved tager udgangspunkt i de sammenfiltringer, som de eksisterende tilgange til demokrati og demokratisk innovation fortsat ikke evner at indarbejde fuldt ud (se også Lemke, 2018 og Asenbaum et al., 2023). Et første nedslagspunkt i den sammenhæng er den franske samfundsteoretiker Bruno Latours forslag om et

”tingenes parlament” (1993: 144; egen oversættelse), som indebærer en ”rekonfigurering” af det politiske system, og som bygger på den sammenfiltrering af ”samfund” og ”natur”, der altid har gjort sig gældende, men som kun er blevet endnu mere aktuel givet de menneskeskabte klimaforandringer (se også Latour, 2017: 256). Den amerikanske politiske teoretiker Jane Bennett tager denne idé et skridt videre og forestiller sig en egentlig samtale mellem det menneskelige og det ikkemenneskelige. Ikke nødvendigvis i form af ord og sætninger, men i form af de signaler som økosystemer og andre former for ikkemenneskeligt liv udsender, hvad enten vi taler om et junglelandskab (Bennett, 2005a: 133), en strømafbrydelse (Bennett, 2005b: 448) eller en tilfældig bunke skrald i et gadekær (Bennett, 2010: 4). Samme tanke finder vi hos Connolly, som samtidig indlejrer den i en mere generel teori om demokratisk politik, hvad han kalder ”sværmende selvorganisering” (2017: 125; egen oversættelse): en form for politik med flere ”regioner, niveauer, kommunikationsprocesser og handlingsmåder, som hver har potentialet til at forstærke og intensivere de andre, de bliver forbundet med.”

På tværs af disse tre bidrag finder vi altså en ambition om at økologisere det politiske system, som går videre end de eksisterende bidrag inden for demokratisk innovation. Når det er sagt, udestår der fortsat et større begrebsarbejde, som kan udbygge de tre bidrags vision om et mere-end-menneskeligt demokrati og dennes rammesætning af klimapolitikken. På den ene side spørgsmålet om repræsentation og den måde hvorpå det ikkemenneskelige mere konkret bliver inkluderet i det politiske system. På den anden side spørgsmålet om hvordan mennesker og ikkemennesker rent praktisk kommunikerer på tværs af hinanden, hvilket alt andet lige synes afgørende for at skabe en fælles samtale om bæredygtighed og klimapolitik. Som jeg gennem denne artikel har forsøgt at vise, udgør disse spørgsmål den nye frontlinje i diskussionerne om demokratisk innovation. Hvordan kommer det ikkemenneskelige til orde i en demokratisk samtale? Hvilke normer og procedurer skal gælde for denne samtale? Kan samtale skabe den nødvendige forandring i rammesætningen af klimapolitikken og dennes betydning for et bæredygtigt samfund?⁸

Gennem de seneste år har en række aktivister, kunstnere og forskere forsøgt at besvare disse spørgsmål ved at eksperimentere med nye former for klimaborgering. Et af disse eksperimenter fandt sted i København i maj 2022, hvor mere end 50 frivillige samledes i to dage ved Øens Have på Refshaleøen for at udforske nye demokratiske processer med eksplicit udgangspunkt i den antropocæne tidsalders sammenfiltringer af menneskelige og ikkemenneskelige livsformer.⁹ Første skridt i eksperimentet var en fælles workshop, hvor biologer, samfundsforskere og praksisaktører gav deltagerne en kort introduktion til de-

mokrati i den antropocæne tidsalder samt de mange udfordringer, der følger med i forhold til grundlæggende spørgsmål om repræsentation og deliberation og i forhold til den mere praktiske udøvelse af politik i samspillet mellem det menneskelige og det ikkemenneskelige. Efter denne indledende workshop blev eksperimentets deltagere ledt igennem en række øvelser, som dels havde til formål at decentrere antagelsen om menneskets forrang, blandt andet ved at øve sig i at lytte og observere livet omkring en selv, dels gjorde det muligt at forestille sig det omkringliggende liv ud fra en anden arts perspektiv. Baseret på erfaringerne fra disse øvelser blev deltagerne slutteligt samlet i små grupper, som hver især forsøgte at formulere en vision for en mere-end-menneskelige demos. En af disse visioner fremhæver følgende: ”Øv dig i at lytte. Åbn dig selv for alle de andre strømme og væsener, der eksisterer uden for og inden i dig. Lyt med mere end dine ører, og lyt omhyggeligt [...] Lev sammen. Alle væsener er afhængige af andre væsener og steder for at overleve. Tænk over, hvad det vil sige at tage plads, men også at give plads” (egne observationer, 2. maj, 2022).

Selvom et eksperiment som dette umiddelbart kan synes excentrisk, bidrager det med ny viden om det mere-end-menneskelige demokrati. Tag spørgsmålet om repræsentation og inklusion af det ikkemenneskelige. Snarere end at fastholde en forståelse af repræsentation ud fra på forhånd fastlagte aktører og interesserer, indebærer eksperimentet en transfiguration af selve det at repræsentere. Situationen er ikke ulig den, som Derrida (1982; se også Saward, 2010) beskriver i forhold til det at udsende et kald og svare på dette kald uden at vide med sikkerhed, hvori kaldet består, og dermed heller ikke, om svaret er tilstrækkelig i forhold til den givne situation. Fra et mere-end-menneskeligt demokratiperspektiv er denne form for *call-and-response*-struktur interessant, ikke alene fordi den åbner op for en forståelse af aktører og deres interesser som en fortløbende tilblivelsesproces, men også fordi den undgår en kvalitativ eller på anden vis kategorisk skelnen mellem det menneskelige og det ikkemenneskelige: Begge sender et kald ud, og begge svarer på disse kald på den ene eller anden måde. Dette gælder endda for simple livsformer som dyr og planter, hvis overlevelse afhænger af deres evne til at præsentere og repræsentere miljøet omkring dem, og som på den måde indgår i en fortløbende udveksling af information om betingelserne for liv (se fx de Waal, 2016 og Wohlleben, 2015). Set som en samtale mellem og på tværs af arter (alle en del af en fortløbende tilblivelsesproces) bidrager denne form for repræsentation med en konkretisering af et mere-end-menneskeligt demokrati på to fronter. Dels giver den mandat til, at mennesker kan repræsentere ikkemennesker ved at svare på signaler udsendt af dem (som foreslået, men ikke begrundet af Dryzek og Pickering). Dels viser den, hvordan repræsentation kan fremme omsorg mellem og på tværs af arter

og deres sammenfiltringer i menneskelige-ikkemenneskelige relationer. I stedet for at stræbe efter et prædefineret endemål bliver hver eneste repræsentation en del af en paradoksal proces, som genererer sit eget indeks for mening og værdi.

Et andet område, hvor Øens Have-eksperimentet bidrager med ny viden om det mere-end-menneskelige demokrati, vedrører betingelserne for politisk-institutionel forandring. ”Åbn dig selv for alle de andre strømme og væsener... [og] lyt med mere end dine ører” som citeret ovenfor. En sådan åbning kan ses som en betingelse for sociale og politiske tippepunkter, der går videre end andre former for demokratisk innovation (Milkoreit, 2023) og er med til at understrege, at institutionel forandring ikke sker uden en sideløbende ændring i måden, hvorpå aktører sanser og erfarer verden omkring sig (Connolly, 2017: kapitel 4). En ny rammesætning af klimapolitikken vil således først indfinde sig, når en redistribuering af sanserne – dvs. den opmærksomhed, der gives til specifikke erfaringer – lykkes med at give genlyd på tværs af menneskelige og ikkemenneskelige aktører. Som eksperimentet eksemplificerer, vil deltagerne herefter begynde at bevæge sig ind og ud af deres mange verdener og derved også begynde at engagere sig i affektive transitioner, som gør, at et mere-end-menneskeligt demokrati at fremstå som muligt, ikke blot som idé, men som kropslig og sanselig erfaring. En anden måde at sige dette på er, at når aktørerne, hver for sig og sammen, åbner sig for de mange verdener omkring dem, og når disse verdener taler tilbage, vil erfaringer og handlinger, der normalt er foreskrevet den ene side, begynde at resonere og måske endda rodfæste sig på den anden side (og omvendt). Resultatet er, at beslutningsevnen, som den vestlige filosofi lige siden Descartes har reserveret for menneskene, bliver økologiseret og derved udstrakt til også at gælde for ikkemenneskelige aktører. Først når det sker, er det muligt at bryde det menneskecentrerede perspektiv, som holder rammesætningen af klimapolitikken fast i en utidssvarende verdensforståelse.

Fra et mere hierarkisk-menneskecentreret perspektiv vil denne forståelse af politisk-institutionel forandring givetvis fremstå misvisende, især fordi den overser behovet for en centraliseret magtstruktur, der kan beslutte og gennemføre de nødvendige klimapolitiske forandringer.¹⁰ En sådan kritik indebærer dog også sine egne faldgruber. Dels underkender den, hvordan væsentlige lovgivningsprocesser som fx klimaloven fra 2019 opstod gennem en omfattende social og politisk mobilisering nedefra-op, som skabte den fornødne opbakning til en mere vidtgående klimapolitik, end de politiske partier oprindeligt var indstillet på (Nash og Steuer, 2021). Dels anerkender den ikke, at klimaforandringerne kompleksitet fordrer en kollektiv intelligens, der går ud over det, som et centraliseret statsapparat kan rumme, og som derfor stiller nye og mere vidtrækkende krav til samfundets engagement og inddragelse i den politiske

beslutningsproces (Ejsing, 2021: kapitel 5). Begge dele peger på, at en forandringsteori baseret på økocentrerede tippepunkter, der er drevet af ikke blot idémæssige-kognitive elementer men også affektive-sanselige erfaringer, kan være mere effektiv – og på den måde mere realistisk – end det traditionelle hierarkisk-menneskecentrede perspektiv synes at foregive.

Med forbehold for Øens Have-eksperimentets afgrænsede validitet peger disse erfaringer og overvejelser tilbage på det begrebsarbejde, som STS (Latour) og nymaterialismen (Bennett og Connolly) fremhæver, men som de ikke selv har forfulgt med tilstrækkelig dybde og præcision. Groft sagt kan vi sige, at muligheden for et mere-end-menneskeligt demokrati ikke alene afhænger af en udvidet sans for den agens, der er i den ikkemenneskelige del af verden, men også kræver en gennemgribende transfiguration af begreber som repræsentation, refleksiv kommunikation og institutionel-politisk forandring. Fraværet af denne transfiguration, som i Øens Have-eksperimentet blandt andet betød, at repræsentation bliver en paradoksals proces, der genererer sit eget indeks og samtidig gør kommunikation til andet og mere end et rent menneskeligt fænomen, er uden tvivl en af grundene til, at de demokratiske innovationer, som grøn samfundsteori har forsøgt at fremme, indtil videre er forblevet uforløst. Mere end noget andet bunder økologiseringen af demokrati og det politiske i en anerkendelse af det antropocænes ændrede menneske-natur-forhold. Dette gælder både på det praktiske og på det begrebslige niveau.

Afslutning

Formålet med denne artikel har været at afdække, hvad demokratiske innovationer som et klimaborgering er et udtryk for, og hvad dets potentiale er i forhold til at inddrage den brede befolkning i udformningen af klimapolitikken og i forhold til de udfordringer, som klimaforandringerne stiller demokratiet og det politiske system over for. Udgangspunktet har været, at de menneskeskabte klimaforandringer er så vidtrækkende, at de fordrer en økologisering af demokratiet og det politiske, som flugter med de ændrede menneske-natur-forhold i den antropocæne verden. Det er i lyset af disse forandringer, at klimaborgeringen bør analyseres. På den ene side er klimaborgeringen et udtryk for et presset demokratisk system, som prøver at korrigere sig selv indefra. På den anden side er klimaborgeringen også en åbning til en økologisering af det politiske og det mere-end-menneskelige demokrati. Som denne artikel har vist, kræver denne åbning dog en anden tilgang end den, der gjorde sig gældende i det danske klimaborgering, særligt fordi man fastholdt et menneskecentreret perspektiv, hvor alene menneskene spiller en aktiv rolle. Ud over fraværet af et mere beslutningsdygtigt mandat, som mange har kritiseret regeringen og Folketinget for

ikke at give klimaborgertinget, er fastholdelsen af dette perspektiv utvivlsomt en af årsagerne til, at dets potentiale forblev uforløst.

Det uforløste potentiale er dog ikke grund til at forkaste konceptet fuldstændigt og ej heller til at konkludere, at demokratiet ikke kan spille en konstruktiv rolle i rammesætningen af bæredygtighed og klimapolitik. Ikke alene er der evidens for, at et klimaborgerting har en række positive effekter, særligt i forhold til deltagernes viden og ejerskab til den grønne omstilling; det er også muligt at forestille sig en alternativ proces, der bryder med det menneskecentrede perspektiv og gør klimaborgertinget i stand til at forløse sit potentiale på en ny og mere fyldestgørende måde. Nærværende artikel har i den forbindelse peget på demokratiske innovationer som Øens Have-eksperimentet, hvor det gennem workshops og performance-baserede øvelser blev muligt at afprøve et mere-end-menneskeligt demokrati baseret på det antropocænes ændrede betingelser for politik. Fremtidige diskussioner om de demokratiske-institutionelle rammer for klimapolitikken kan med fordel tage udgangspunkt i de erfaringer, der fulgte i kølvandet på dette eksperiment, og som anskueliggjorde, hvad det konkret vil sige at økologisere demokratiet og det politiske. I en tid hvor klimapolitikken fortsat ikke har skabt tilstrækkelige resultater, og hvor det fortsat er usikkert, om Danmark også vil være bæredygtigt for fremtidige generationer, synes en sådan tilgang vigtigere end nogensinde før.

Noter

1. Den manglende transmission mellem klimaborgertinget og regeringen/Folketinget er temaet for en række analyser, der er udgivet inden for det seneste års tid. Se især Jensen, Langkjær og Tønder (2023) samt Ejsing, Veng og Papazu (2023).
2. Et alternativ til princippet om "alle berørte" er princippet om "alle underlagt" (*all-subjected*), som i udgangspunktet er mere specifikt, da det kun kræver inklusion af aktører, der er direkte underlagt en given lovgivning (se fx Goodin og Arrhenius, 2024). Da dette princip ikke er lige så fremtrædende i diskussioner om deliberativt demokrati og grøn samfundsteori som alle-berørte-princippet, vælger jeg i det følgende at se bort fra det.
3. Selvom disse bekymringer udspringer af en analyse af det liberale demokrati i en international kontekst, findes tendenserne også i en dansk kontekst. Se fx Ellersgaard, Larsen og Bernsen (2015) og Kosiara-Pedersen (2017).
4. Det empiriske materiale, som omtales i dette afsnit, er indhentet i forbindelse med analyser udført af forskningsprojektet "Democratic innovations in a green transition". Information om projektet, herunder dets metoder og antagelser, findes på www.politicalscience.ku.dk/research/projects/DIGT. Projektet er støttet med en treårig bevilling fra Danmarks Frie Forskningsråd.

5. I et brev til klimaborgertinget dateret 25. juni 2021 gentager ministeren denne pointe: "Løsningen på klimaudfordringerne kræver nemlig, at vi lytter til alle, store som små, virksomheder og borgere. Borgerinddragelse er nøglen til den grønne omstilling af Danmark, og jeres arbejde i Borgertinget er et vigtigt bidrag i denne sammenhæng." Denne forståelse af borgerinddragelse understreger klimaborgertingets rolle i en ny governancemodel baseret på samskabelse og inddragelse frem for hierarkisk autoritet og organisering (se også Ansell og Torfing, 2021).
6. Se Jensen (2024) for en mere detaljeret beskrivelse og analyse af denne problemstilling, som også rummer kimen til en mere nuanceret forståelse af, hvad demokratiske innovationer kan bidrage med i rammesætningen af klimapolitikken.
7. Inden for geologien betegner det holocæne den epoke, som kommer før den antropocæne, og som er karakteriseret ved relativt stabile økosystemer, herunder et stabilt klima, uden direkte påvirkning af menneskelig aktivitet. Dette betyder ikke, at den holocæne epoke ikke også er kendetegnet ved sammenfiltringer af menneskelige og ikkemenneskelige liv. Forskellen er snarere (som allerede anført), at hvor det i den holocæne epoke har været muligt at forestille sig en verden uden sammenfiltringerne, er dette ikke længere muligt i den antropocæne verden.
8. Tak til Stephanie Erev for indgående samtaler om disse emner.
9. Følgende fremstilling og analyse er baseret på egne observationer fra Øens Have. Eksperimentet blev faciliteret af Laboratoriet for Æstetik og Økologi under ledelse af Dea Antonsen og Ida Bencke og blev gennemført som en del af forskningsprojektet "Vital politics: Rethinking normativity in the Anthropocene" (www.politicalscience.ku.dk/research/projects/vipo/).
10. Tak til fagfællebedømmer 2 for at rejse denne problemstilling.

Litteratur

- Ansell, Christopher og Jacob Torfing (2021). *Public governance as co-creation: A strategy for revitalizing the public sector and rejuvenating democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Asenbaum, Hans (2022). Rethinking democratic innovations: A look through the kaleidoscope of democratic theory. *Political Studies* 20 (4): 680-690.
- Asenbaum, Hans, Amanda Machin, Jean-Paul Gagnon, Diana Leong, Melissa Orlie og James Louis Smith (2023). The nonhuman condition: Radical democracy through new materialist lenses. *Contemporary Political Theory* 22: 584-615.
- Bennett, Jane (2005a). In parliament with things, pp. 133-148 i Lasse Thomassen og Lars Tønder (red.), *Radical democracy: Politics between abundance and lack*. Manchester: Manchester University Press.
- Bennett, Jane (2005b). The agency of assemblages and the North American blackout. *Public Culture* 17 (3): 445-465.

- Bennett, Jane (2010). *Vibrant matter: A political ecology of things*. Durham: Duke University Press.
- Boswell, John, Rikki Dean og Graham Smith (2023). Integrating citizen deliberation into climate governance: Lessons on robust design from six climate assemblies. *Public Administration* 101 (1): 182-200.
- Bubandt, Nils (2021). *Antropocæn: Historien om verden af i morgen*. København: DJØF Forlag.
- Büscher, Baum (2022). The nonhuman turn: Critical reflections on alienation, entanglement and nature under capitalism. *Dialogues in Human Geography* 12 (1): 54-73.
- Connolly, William E. (2017). *Facing the planetary: Entangled humanism and the politics of swarming*. Durham: Duke University Press.
- Crutzen, Paul og Eugene Stoermer (2000). The Anthropocene. *IGBP Newsletter*, The Royal Swedish Academy.
- Dahl, Robert A. (1989). *Democracy and its critics*. New Haven: Yale University Press.
- de Waal, Frans (2016). *Are we smart enough to know how smart animals are?* New York: W.W. Norton.
- Derrida, Jacques (1982). Sending: On representation. *Current French Philosophy* 42 (2): 294-326.
- Dryzek, John et al. (2019). The crisis of democracy and the science of deliberation. *Science* 363 (6432): 1144-1146.
- Dryzek, John og Hayley Stevenson (2011). Global democracy and earth system governance. *Ecological Economics* 70 (11): 1865-1874.
- Dryzek, John og Jonathan Pickering (2018). *The politics of the Anthropocene*. Oxford: Oxford University Press.
- Eckersley, Robyn (2006). Deliberative democracy, ecological representation, and risk: Toward a democracy of the affected, pp. 117-132 i Michael Seward (red.), *Democratic innovation: Deliberation, representation, and association*. London: Routledge.
- Eckersley, Robyn (2017). Geopolitical democracy in the Anthropocene. *Political Studies* 65 (4): 983-999.
- Ejsing, Mads (2021). *Approaching the edge: Towards a new materialist theory of democracy for the Anthropocene*. Institut for Statskundskab, Københavns Universitet.
- Ejsing, Mads, Adam Veng og Irina Papazu (2023). Green politics beyond the state: Radicalizing the democratic potentials of climate citizens' assemblies. *Climate Change* 176 (article 73).
- Ellersgaard, Christof, Anton Grau Larsen og Markus Bernsen (2015). *Magteliten: Hvordan 423 personer styrer landet*. København: Politikens Forlag.
- Elstub, Stephen og Oliver Escobar (2019). *Handbook of democratic innovation and governance*. Cheltenham: Edward Elgar.

- Gilbert, Scott F. (2020). Metaphors for a new body politic: Gaia as holobiont, pp. 75-88 i Bruno Latour, Simon Schaffer og Pasquale Gagliardi (red.), *A book of the body politic: Connecting biology, politics and social theory*. Venedig: Fondazione Giorgio Cini.
- Goodin, Robert E. og Gustaf Arrhenius (2024). Enfranchising all subjected: A reconstruction and a problematization. *Politics, Philosophy & Economics* 23 (2): 125-153.
- Haraway, Donna (2016). *Staying with the trouble: Making kin in the Chthulucene*. Durham: Duke University Press.
- Hobson, Kersty og Simon Niemeyer (2012). Public responses to climate change: The role of deliberation in building capacity for adaptive action. *Global Environmental Change* 21 (3): 957-971.
- Hornborg, Alf og Andreas Malm (2014). The geology of mankind? A critique of the Anthropocene narrative. *The Anthropocene Review* 1 (1): 62-69.
- Jensen, Ingrid Helene Brandt (2024). Ph.d.-afhandling om det danske klimaborger-ting. (Endnu ikke afsluttet.)
- Jensen, Ingrid Helene Brandt, Frederik Langkjær og Lars Tønder (2021). *Giv klima-borgertinget bedre rammer: baggrundnotat*. Institut for Statskundskab, Københavns Universitet.
- Jensen, Ingrid Helene Brandt, Frederik Langkjær og Lars Tønder (2023). *Notat om kobling og civilsamfund i Danmarks nationale klimaborger-ting*. Institut for Statskundskab, Københavns Universitet.
- Kosiara-Pedersen, Karina (2017). *Demokratiets ildsjæle: Partimedlemmer i Danmark*. København: DJØF Forlag.
- Landmore, Hélène (2020). *Open democracy: Reinventing popular rule for the twenty-first century*. Princeton: Princeton University Press.
- Latour, Bruno (1993). *We have never been modern*. Cambridge: Harvard University Press.
- Latour, Bruno (2017). *Facing Gaia: Eight lectures on the new climatic regime*. London: Polity.
- Lemke, Thomas (2018). An alternative model of politics? Prospects and problems of Jane Bennett's vital materialism. *Theory, Culture and Society* 35 (6): 31-54.
- Lindvall, Daniel og Mikael Karlson (2023). Exploring the democracy-climate nexus: A review of correlations between democracy and climate policy performance. *Climate Policy* 24 (1): 87-103.
- Machin, Amanda (2023). Democracy, agony, and rupture: A critique of climate citizens' assemblies. *Politische Vierteljahresschrift* 64: 845-864.
- Malm, Andreas (2016). *Fossil capitalism: The rise of steam power and roots of global warming*. London: Verso.

- McCarthy, Francine et al. (2023). *Anthropocene Working Group proposes Crawford Lake as GSSP candidate site of the Anthropocene series*. Max Planck Institute of Geanthropology.
- Milkoreit, Manjana (2023). Social tipping points everywhere? – Patterns and risks of overuse. *Wire's Climate Change* 14 (2): e813.
- Mulvad, Andreas og Benjamin Ask Popp-Madsen (2021). Sortition-infused democracy: Empowering citizens in the age of climate emergency. *Thesis Eleven* 167 (1): 77-98.
- Nash, Sarah Louise og Richard Steurer (2021). Climate change acts in Scotland, Austria, Denmark and Sweden: The role of discourse and deliberation. *Climate Policy* 21: 1-12.
- Pedersen, Ole Borbye (2019). *Magtfulde mikrober*. København: Politikens Forlag.
- Rawls, John (1993). *Political liberalism*. New York: Columbia Press.
- Reuchamps, Min, Julien Welp og Yanina Vrydagh (2023). *De Gruyter handbook of citizens' assemblies*. Berlin: de Gruyter.
- Rubow, Cecilie (2022). *Indendørs menneskets natur*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Saward, Michael (2010). *The representative claim*. Oxford: Oxford University Press.
- Schmitt, Carl (2007). *The concept of the political*. Expanded version. Chicago: University of Chicago Press.
- Shoshitaishvili, Boris (2021). Deep time and compressed time in the Anthropocene: New timescape and the value of cosmic storytelling. *The Anthropocene Review* 7 (2): 1-13.
- Smith, Graham (2009). *Democratic innovations: Designing institutions for citizen participation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Steffen, Will, Johan Rockström, Katherine Richardson og Hans Joachim Schellnhuber (2018). Trajectories of the earth system in the Anthropocene. *PNAS* 115 (33): 8252-8259.
- Tsing, Anna (2015). *The mushroom at the end of the world: On the possibility of life in capitalist ruins*. Princeton: Princeton University Press.
- Tønder, Lars (2020). *Om magt i den antropocæne tidsalder: En introduktion*. København: DJØF Forlag.
- Witze, Alexandre (2024). Geologists reject the Anthropocene as Earth's new epoch – after 15 years of debate. *Nature*, 6. marts.
- Wohlleben, Peter (2015). *The hidden lives of trees: What they feel, how they communicate: Discoveries from a secret world*. Vancouver: Greystone Books.